

УДК 81'373.612

**СЛОВОВІРНО-СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ПРИЗВИЩЕВИХ НАЗВ
УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ XVI СТ.
(на матеріалах королівщин Руської землі)**

Анна Івасенко

*Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
відділ української мови,
Козельницька, 4, 79026, Львів, Україна,
тел.:(099) 923 72 23*

Проаналізовано словотвірно-семантичну структуру прізвищевих назв українців Галичини XVI ст. за відповідним типом твірної основи та продуктивними формантами.

Ключові слова: антропоніми, прізвищеві назви, трансантропонімізація, словотвір, формант.

Давні українські антропоніми з функціонально-семантичним навантаженням формантів, які вживали для творення прізвищевих назв, вивчені мало, тому такі дослідження актуальні та перспективні для української лінгвістики. Адже виділення суфіксів у структурі прізвищевих назв – це перший крок до з'ясування не тільки їхньої етимології, але й мотивів виникнення. Виявлення структури прізвищевих назв має суттєве значення для відновлення тих мовних одиниць, що втратили апелятивні бази. На думку П. Чучки, більшість сучасних прізвищ українців належить до поліморфемних утворень. Кожний суфікс на якомусь етапі функціонування відповідної основи (іменної, апелятивної чи топонімної) виконав якусь конкретну (дериваційну чи модифікаційну) функцію. Прізвищам, утвореним від особових імен, притаманна багата палітра гіпокористичних, здрібніло-пестливих, здрібніло-зневажливих та інших квалітативних суфіксів. У прізвищ, які походять від апелятивів, багато агентивних й атрибутивних суфіксів. У відтопонімних прізвищ багато катойконімних, сингулятивних, ад'єктивних суфіксів. Як зазначає вчений, усі ці суфікси були релвалентними лише доти, доки відповідні лексеми, що їх містили, не стали спадковими власними особовими назвами, тобто прізвищами [33, XXVII].

Питання словотвору українських прізвищевих назв є одним з найпроблемніших в антропоніміці. Проблема полягає в тому, що на сьогодні не виділено основних способів творення прізвищевих назв і більшість дослідників пропонують різноманітні схеми, за якими можна вивчати структуру антропонімів.

Під час аналізу прізвищ Середньої Наддніпрянщини І. Сухомлин застосовує лексико-семантичний принцип, виділяючи два класи родових антропонімів: прізвища антропонімного походження (власноіменні утворення) та прізвища неантропонімного походження (відапелятивні утворення), які автор поділяє на 25 семантичних груп [25, 39].

П'ять найважливіших способів творення виокремлює П. Чучка: семантичний, морфолого-синтаксичний, синтаксико-морфологічний, регресивний та регресивно-суфіксальний [32, с. 55]. Лексико-семантичним, морфологічним та морфолого-

синтаксичними способами послуговуються у своїх працях частина ономастів [19; 18; 12]. Г. Бучко та Ю. Карпенко наголошують на специфіці онімної деривації [4, с. 16; 13, с. 7]. Аналізуючи морфемну будову прізвищевих назв, І. Фаріон у своїх працях виокремлює три групи: патронімні (матронімні), квалітативні та катойконімні [26, с. 45].

Метою нашої статті є детальний аналіз лексико-семантичного структурного типу прізвищевих назв, який передбачає трансантропонімізацію прізвищевих назв від церковно-християнських імен (Demianowicz Chwił (<Дем'янович < Дем'ян [ІТр, 103]) та слов'янських автохтонних гіпокористичних відкомполітичних імен (Bochdanowicz Bassio [ІТр, 50]). Структуру цих прізвищевих назв аналізуємо за словотвірно-синтаксичними моделями, що дозволяє простежити живий ланцюг творення прізвищ і виявити стан антропонімійної народної системи Галичини XVI ст. до моменту і в момент її адміністративно-юридичного формування. Проблема дослідження прізвищевих назв цього періоду є дуже важливою і актуальною для сучасного мовознавства.

Джерелом дослідження прізвищевих назв XVI ст. стали люстрації староств, літописних, правничих, історично-літературних, історично-статистичних, історично-етнографічних пам'яток та інші документи з багатотомного видання "Жерела до історії України-Руси" (Т. I–III) М. Грушевського [11].

Поставлена мета передбачає розв'язання таких конкретних завдань:

- 1) проаналізувати прізвищеві назви, утворені способом трансантропонімізації похідних церковно-християнських імен;
- 2) виявити усічено-суфіксальні варіанти власних імен;
- 3) з'ясувати походження прізвищевих назв, утворених способом трансантропонімізації слов'янських автохтонних гіпокористичних відкомполітичних імен.

Головним методом дослідження є описовий метод і його основні прийоми інвентаризації та систематизації мовних одиниць.

1. Прізвищеві назви, утворені способом трансантропонімізації похідних церковно-християнських імен.

Прізвищеві назви з основним суфіксальним -к- (-к-о, -к-а, -ик). Чи не найбільшу групу у досліджуваному матеріалі становлять прізвищеві назви, утворені за допомогою суфікса -к-, у складі якого форманти -к-о, -к-а, -и-к виконують демінутивно-експресивну функцію [6, с. 13]. За свідченням М. Худаши, ці форманти були малопродуктивними або й реліктовими патронімними суфіксами, які в той же час могли творити демінутиви [29, с. 124]. До того ж дослідник зазначає, що в кожному конкретному випадку без відповідних додаткових даних не можна впевнено стверджувати, чи це відантропонімні назви (патроніми), чи індивідуальні власні назви, взяті з демінутивної лексики, або й повні особові назви, успадковані в тій самій формі від батька. На патронімність суфіксів -к-о, -к-а, -ик вказує П. Чучка, та знаходить підтвердження патронімної функції суфікса -к-о у сучасному антропонімійному матеріалі [31, с. 613].

Під час опрацювання матеріалів опису королівщин руської землі XVI ст. виявлено варіантність імен християнського походження із суфіксом -к-о на зразок Hricz Iaczko – Hriczko Ian – Hriczkow Iwan - Hriczewicz Omelian та дублетні форми прізвищевих назв, які прямо вказують на патронімність функції цих суфіксів Demko Mikolai – Demkow Iaczko – Demkowa – Demkowicz Chwedor.

Прізвищеві назви із формантом -к-о. Перші фіксації особових назв з суфіксом -енк(о) сягають 1388 р., знаходимо їх у латино-польських писемних пам'ятках

західноукраїнських земель [32, с. 77]. Протягом XIV–XV ст. відбувається закріплення прізвищ на -енк(о) [23, с. 117]. У XVI ст. особові назви зі згаданим формантом найбільше поширені на території Східного Поділля [26, с. 214]. Найвищої продуктивності серед усіх українських антропонімічних формантів суфікса -енк(о) набув у середині XVII ст. Можливо, на поширеність прізвищового суфікса -енк(о) мали вплив форми на -к(о), які в староукраїнській мові XIV–XVI ст. були надзвичайно поширеними [16, с. 112]. Первісно формант -енк(о) мав демінутивне значення, тобто позначав малих, недорослих істот: бондаренко – первісно “малий бондар”, “син бондаря” [27, с. 24]. Ведуться дискусії щодо походження суфікса -енк(о). В. Сімович пов’язує виникнення суфікса із формами середнього роду здрібнілих прикметників на -еньк-ий шляхом -еньк > -енькь > -енько > -енко [22, с. 14].

Формант -к-о сягає давньоруських суфіксів -ьк-о (-ьк-о), функціональне значення його – демінутивно-експресивне [1, 205]. На XV ст. припадають перші записи патронімів із суфіксом -к-о та його ускладненими варіантами. Свідченням «патронімічного значення» суфікса -к-о є і той факт, що в нові часи цей формант в українській мові використовують для найменування нащадків за іменем чи прізвищем батька або діда. Дослідник білоруської антропонімії М. Бірило вбачає патронімічне значення суфікса -к-о в тому, що за його допомогою утворюються прізвища від іменників та прикметників. В інших випадках суфікс -к-о виконує демінутивну функцію [3, с. 21].

На думку П. Чучки, іменні утворення з суфіксом -к-о належать до найпродуктивніших уже з найдавніших часів. У місцевих латинських документах цей суфікс виступає аж у сімох графічних варіантах (пор. -ко, -ка, -ку, -к, -с, -са, -си), що нерідко заважає відрізнити його від деяких інших суфіксів, зокрема від суфікса -к-а [23, с. 60]. Тому демінутивно-експресивна функція -к-о, властива йому за походженням, увиразнюється структурними дериватами, які складають певний поліморфемний ряд.

Наш матеріал засвідчує функціонування цього суфікса у моно- й полісуфіксальних структурах, де він сполучається з повними та усіченими основами чоловічих народноадаптованих церковно-християнських імен (зауважимо, що тут і далі повне етимологізування ПН подається у разі непрозорості твірної основи).

До моносуфіксальних структур належать утворення від повних основ: Hanko Andrei (< Ганко < Ганна [ІТр, 81]), Grzegorzko Matis (< Грегорко < Григорій [ІТр, 95]), Denisko Hricz (Дениско < Денис [ІТр, 104]), Lewko Mathwiey (< Левко [ІТр., 190]), Michalko Warchon (< Михалко < Михайло [ІТр., 236]), Pronko Ian (< Пронько < Прокіп [ІТр, 305]), Romanko Dmitr (< Романко < Роман [ІТр, 315]).

Від усічених основ, утворених переважно способом апокопи, належать прізвищеві назви: Danko Iwan (< Данько < Данило [ІТр., 100]), Demko Mikolai (< Демко < Дем’ян [ІТр., 103]), Stanko Iosko (< Станко < Станіслав [ЧСОІ, 329]), Syenko Iwan (< Сенько < Семен [ЕСУМ V, 211, Ред. II, 945, ІТр, 331]), Zanko Konrad (< Занко < Зенко < Зенон [ІТр, 138]).

Способом афези усічено основу прізвищевої назви Wanko Myeliesz (< Ванько < Іван [ІТр, 143]).

Полісуфіксальні ПН утворюються від повних та усічених основ із суфіксом -к-о 2-го ступеня з преформантами -ц-: Hriczko Iwan (< Грицько < Григорій [ІТр., 93]); -с- : Miellesko Ilko (< Мелетій), Olesko Chwedor (< Олесько < Олексій [ІТр, 264]), Petrasko Lesko (< Петрашко < Петро [ІТр, 293]), Teresko Iaczko (< Терешко < Терентій [ІТр, 358]), Wasko Alexander (< Васько, < Василь стверд. /сь/ > /с/ – наслідок впливу рум.,

угор. або слц. вимови [Чуч., 110]).

Прізвищеві назви із формантом -к-а. Серед прізвищевих назв, які виступають у досліджуваних пам'ятках XVI ст., значне місце посідають прізвищеві назви із формантом -ка. Це давній поліфункціональний формант, який ще у допрізвищевий період в одних іменників виражав демінутивність, в інших – предметність, ще в інших – продукт діяльності. У XI–XIII ст. формант-ка вживався тільки для іменників жіночого роду, а відтак він розширив свої функції на назви чоловічого роду, ставши засобом вираження зменшувальних форм. [1, с. 86]. У XVI ст. ми знаходимо небагато прикладів із цим формантом.

В. Сімович вважає, що емоційне навантаження суфікса -ка перебуває у спектрі між відтінком глузування з когось та пестливості, пов'язаної з фемінітивним засобом вираження роду [22, с. 5]. Проте у XVI ст. частина утворень із суфіксом -ка вже втратила відтінок здрібності чи пестливості і тепер виступає нейтральною щодо експресії: Sawka Konrad (< Савка < Сава [ІТр, 319] 2) < савка “зимова качка” [ЕСУМ V, 159]).

Як зазначає І. Фаріон, на антропонімічному ґрунті для суфікса -ка властива двоїста природа: поєднання демінутивного значення з предметним. Дослідниця припускає, що в антропонімах для суфікса -ка допустима стилістично маркована функція, якої він набуває у прізвищевих назв чоловічої статі. [26, 61] Kuzemka Misz (< Куземка < Кузьма < Кузьма [Скрип., 70]), Martinka Andrey (< Мартинка < Мартин [ІТр, 218]).

Від усічених основ за допомогою суфікса -ка творяться здебільшого моносуфіксальні структури: Hriska Stecz (< Гришка < Григорій [Скрип., 53]), Mikulka Wassil (< Микулка, < Микола [ІТр., 229]), Wączka Stanislaw (< Вацка, < Вацлав [ІТр, 63]), Zacharczanka (< Захар [ІТр, 137]).

Полісуфіксальною є ПН, утворена від повних та усічених основ із суфіксом -к-а 2-го ступеня з преформантами -ов-: Boriszowska (< Борисовська < Борис [ІТр, 51]; Romanowska (< Романовська < Роман [ІТр, 315], а також ПН від усічених основ з суфіксом -к-а 3-го ступеня з преформантами 1-ої та 2-ої препозиції -аш-: Miklaska wdowa (< Міклашка < Міклаш < Микола [ІТр, 230]; -уш-: Walentinuska (< Валентинушка < Валентин [ІТр, 55]), Piotruska Olesko (< Пйотрушка < Петруш < Петро [ІТр, 293]).

За допомогою поліформантів -учк, -ічк, -інк, -ачк утворені ПН переважно жіночого роду: Kostuczka wdowa, Kuriliczka, Kuzmianka, Petriczka, Piotraczka Iurek.

Незначною є кількість ПН, утворених від повних та усічених основ жіночих церковно-християнських імен Kulinka Iaroz (< Кулінка < Кулина [ІТр, 172]), Olenka Hnicz.

Прізвищеві назви з формантом -ук. Давній демінутивний суфікс -ук, який, крім об'єктивної здрібності, здатний виражати й суб'єктивну оцінку, спроможний утворювати назви сина від батькового чи матиного іменування [33, XXXVI]. На думку П. Чучки, перші українські писемні фіксації особових назв із суфіксом -юк/-чук сягають XIII ст. і походять із Закарпаття [33, XXXVII].

В. Німчук вважає, що суфікси -ук, -юк існували в праслов'янській мові і вживалися для творення демінутивних форм, а деколи й форм з вираженням суб'єктивної оцінки. Однак зазначені праслов'янські форманти зберігали більшу чи меншу продуктивність у різних слов'янських мовах у сфері творення слів і форм не одних і тих же частин мови, у східних слов'ян – в іменниках і прикметниках, у західних – у прикметниках, у сербохорватській мові – у дієсловах [17, с. 56]

Утворення із суфіксами -ук, -чук закріпилися як прізвища, які особливо широко виступають на території південно-західних діалектів. С. Бевзенко фіксує їх в українських грамотах XIV–XV ст., що походять з території Галичини і Волині [1, с. 118].

Суфікси -ук, -чук вживалися, мабуть, для творення назв малих щодо віку осіб: Herczuk Iwan (< Герчук < Герко < Гервасій [ІТр, 88]), Hriniczuk (< Гринчук < Григорій [ІТр., 93]), Iwanczuk Danko (< Іванчук < Іван [ІТр, 143]), Panczuk Panko (< Панчук < Пантелеймон [ІТр, 286]), Wanczuk Wasziel (< Ванчук < Іван [ІТр, 143]).

Прізвищеві назви із формантом -ик (-ек, -ік). Суфікс -ик за своїм походженням спільнослов'янський [1, 110]. У досліджуваному матеріалі його вжито зазвичай під час творення ПН на означення здрібності чи пестливості. Однак у чистому вигляді цей суфікс у досліджуваному матеріалі виступає досить рідко – під впливом латинізмів та полонізмів він трансформується в іншомовні суфікси -ек, -ік: Iozek Miska (< Йозек < Йосип [ІТр, 161]), Kostek Wawrziniacz (< Костек < Костянтин [ІТр, 182]), Stepanek Gregorius (< Степанек < Степан [ІТр, 348]), Symek Iassik (< Сіmek < Серафима [ІТр, 334]), Tomek Zirpis (< Томек < Том [ІТр, 364]), Wlodek Ian (< Влодек < Володимир [ІТр, 73]), Michalik Ianek (< Михайлик < Михайло [ІТр, 236]), Petrik Iaczko (< Петрик < Петро [ІТр, 292]), Stepanczik Wawrziniacz (< Степанчик < Степан [ІТр, 348]).

Прізвищеві назви з основним суфіксальним -х- (-их-а, -х-). Суфікси з основним суфіксальним -х- нечастотне явище на досліджуваному терені, однак це одна з тих антропонімних словотвірних моделей, що серед усіх слов'янських мов найбільш продуктивна в українській, польській та російській [35, с. 80]. Для формантів з основним суфіксальним -х- характерна строкатість початкових суфіксальних голосних, що первісно виникли як результат абсорбції голосних кореня [36, с. 60].

Суфікси з основним суфіксальним -х- сполучаються, захвичай, зі стилістично маркованими іменниковими, прикметниковими та дієслівними основами, надаючи відповідним ПН пейоративного забарвлення [27, с. 182]. Для ПН із консонантом -х- характерна зневажливо-згрубіла функція: Iuch Ivan (< Юх[им] [ІТр, 410]), Mach Macziek (< Мах[тей] < Матвій чи < Мах[тод] < Методій [ІТр, 220, 226]), Woiczeh Iurko (< Войцех < Войтех [ІТр, 73]).

В українській мові антропонімійні утворення на -их-а виявлені вперше у пам'ятках XVI ст. [26, с. 614]. Для ПН із цим консонантом характерні дві основні функції: структурно-гіпокористична та аугментативно-пейоративна [14, с. 87; 9, с. 28–29]. Наш матеріал засвідчує незначну кількість ПН, утворених від повних та усічених основ церковно-християнських імен: Chwedorycha (< Хведориха < Федір [ІТр., 374]), Danilicha wdowa (< Данилиха < Данило [ІТр., 99]), Hawrilicha (< Гаврилиха < Гаврило [ІТр., 77]), Herbycha, Hrinicha (< Гриниха < Гринь < Григорій [ІТр., 93]), Plasicha (< Іляшиха < Ілляш < Ілько [ІТр., 151]), Iwanicha (< Іваниха < Іван [ІТр, 143]), Martinicha (< Мартиниха < Мартин [ІТр, 217]), Mikithicha (< Микитиха < Микита [ІТр, 228]), Mitczicha wdowa (< Митчиха < Митро < Дмитро [Скрип., 56]).

Прізвищеві назви з основним суфіксальним -ш (-ош, -іш, -шин). Суфікс -ш представлено такими прізвищевими назвами: Hawris Lukian (< Гавриш < Гаврило [ІТр, 78]), Hrisz Iurga (< Гріш < Григорій [Третяк, 93]), Michorsz Iaczko (< Міхорш < Михайло [ІТр, 236]), Stasz Gostiuszek (< Сташ < Осташ < Остап [ЕСУМ IV, 225]), Katrusza Iwan (< Катруша < Катерина [ІТр, 170]). Наведені вище варіанти особових назв з пам'яток XVI ст. ми схильні вважати утвореннями від християнських імен:

Гаврило, Григорій, Михайло, Остап, Катерина.

Форманти -ош, -іш, -еш порівняно з наведеними вище у прізвищевих назвах виявляють меншу продуктивність. За їхньою допомогою у праслов'янській період звичайно творилися гіпокористичні форми від антропонімічних композитів: Ivonisz (< Івониш < Івон < Йон [Ред.І, 414]), Makosz Macziek, Matisz Iwasko, Mykosz Ian, Nykosz Thomas, Oldisz Michno, Serkisz Chwedor.

За допомогою суфікса -ишин ПН зазначали на ім'я батька або матері. Первісно вони відмінювались як присвійні прикметники, а в багатьох західних говірках досі зберегли прикметникове відмінювання [19, с. 19]: Petrissin Ihnath (< Петришин < Петро [ІТр, 292]).

Прізвищеві назви з основним суфіксальним -н (-ин-а, -ан, -он). Багатозначний суфікс -ина у праслов'янській мові був одним з найпродуктивніших. В антропонімії міг творити *deminutiva* і *augmentativa* [14, с. 82]. Формант -ина – характерна риса українського антропонімічного словотвору [14, 83]. Російська народна мова, за свідченням В. І.Чернишова, цього суфікса не знає [30, с. 68]. Непродуктивні утворення на -ина і в білоруській мові, в якій відзначено лише два прізвища з цим суфіксом: Пацына і Яцына [3, с. 19]. Сучасним чоловічим іменам цей суфікс надає здрібніло-пестливого, але нерідко й принизливого чи, принаймні, погордливого відтінку [32, с. 65].

У XVI ст. прізвищеві назви із формантом -ина утворилися на основі жіночих особових імен: Maryna Stanko (< Марина [ІТр, 210]), Kuzmina (< Кузьміна < Кузьма [ІТр,185]), Mikiczina (< Микитина < Микита [ІТр, 228]), Petrazina (< Петрашина < Петраш < Петро [ІТр., 293]), Sieniczina wdowa (< Сінічіна < Сенько < Семен [ЕСУМ V, 211, Ред. II, 945, ІТр, 331]), Sieniulina (< Сенюліна < Сенько < Семен [ЕСУМ V, 211, Ред. II, 945, ІТр, 331]).

Утворення на -ан засвідчує експресивно-пейоративну функцію і вказує на утворення від усічених основ крім Demian Ihnat (< Дем'ян [ІТр,103]): Hrizan Chwedor (< Гризан < Григорій [ІТр, 93]).

В одній ПН функціонує рідкісний для української мови формант -он, який виник під впливом латинської мови: Syemion Tymko (< Симеон < Семен [ІТр,333]).

Прізвищеві назви з основним суфіксальним -й- (-ай, -ей). Основні фіксації утворень на -ай, -ей припадають на XIX – поч. XX ст., отже, підвищення продуктивності суфікса відбулося в новій українській мові [2, с. 153–154], а це засвідчує малопродуктивність формантів у XVI ст.

Прізвищеві назви із формантом -ай функціонують переважно у моносуфіксальних структурах, сполучаючись з усіченою основою: Kost-ai Wawrzyniecz (< Костай < Костянтин [ІТр, 182]), Sal-wai Marczin (< Салвай < Саливон [ІТр, 322]).

Нечисленними є ПН з формантом -ей, для яких характерна переважно усічена основа жіночого та чоловічого церковно-християнського імені моносуфіксальної структури: Hardey Hricz (< Гордей < Гордій [ІТр, 92]), Symey Kondrath (< Симей < Симон [ІТр, 338]), Tarczey Iwan (< Тарцей < Тарсей [ІТр, 356]). З огляду на вузькодialeктне та нечисленне поширення цього суфікса П. Залеський припускає, що суфікс -ей є діалектним варіантом суфікса -ій, а саме результатом фонетичної зміни, якої зазнало [i] в позиції перед [й] в окремих карпатських говірках XIV–XVII ст. [12, с. 141].

Прізвищеві назви з основним суфіксальним -л- (-ло). Як зазначає В. Семиряк, з-поміж словотворчих типів у суфіксальному творенні іменників виділяється своєю непродуктивністю словотворчий тип із суфіксом -л- [21, с. 52]. Слова із суфіксом -л-

досить давні, утворившись від дієслів, що означають узагальнене поняття дії як процесу, іменники зберігають не лише словотворчу, а й семантичну співвідносність з ними [21, с. 56, 58].

На виникнення ПН із моделлю -л-о могли мати вплив продуктивні утворення, що первісно означали *nomina agentis* чи *nomina attributiva* типу *Dziobalo*, *Czuchaylo*, а також церковно-християнські імена з грецькими, латинськими та церковно-слов'янськими суфіксами -ilos, -illus, -иль, илль, -илій, до яких додавався суфікс-флексія -о з метою уникнення консонатизму у кінці власного імені як у ПН *Hawrilo Dorosz* (< Гаврило [ІТр, 77]).

Прізвищеві назви з основним суфіксальним -с- (-ус, -ас, -ис). На думку Ю. Редька, цей суфікс простежується в українській мові тільки у словах, запозичених з латинської мови, які утворено як насмішливі назви на зразок латинських слів додаванням латинського -ус до українського імені чи прізвища [19, с. 158]. Однак ми більше схиляємося до думки І. Фаріон, яка вважає це писарським недоглядом і розглядає -ус як демінутивний формант, що на апелювативному рівні виявлений у XVI ст. [27, с. 96].

Серед утворень на -ус виявлені моносуфіксальні структури від повних та усічених основ чоловічих церковно-християнських імен: *Iacobus Zak* (< Якобус < Якоб [ІТр, 415]), *Iaros* (< Ярош < Ярохтей [Грін.IV, 563]), *Pias Ihnath* (< Іліас < Ілляш [ІТр, 151]), *Iudas* (< Юдас < Юда [ІТр, 159]), *Kunass* (< Кунаш < Кінаш < Конон [ІТр., 179]), *Ostasss* (< Осташ < Остап [ЕСУМ IV, 225]).

Прізвищеві назви з основним суфіксальним -д-(-а). У досліджуваному антропонімічному матеріалі трапляється спорадично, сполучаючись із повними та усіченими словами моно- та полісуфіксальних структур: *Chweda Kunaska* (< Хведа < Федір [ІТр, 374]).

Прізвищеві назви з формантом -а. Ще з праслов'янської мовної спільності поліфункціональному суфіксові -а в антропонімах властива гіпокористично-демінутивна функція [6, с. 17], яку він виконує, сполучаючись із усіченими моно- та полісуфіксальними структурами. До моносуфіксальних належать: *Iurga Chwedor*, *Micza Iwan* (< Міша < Михайло [ІТр, 236]).

Такі ПН, як *Hrincza Choma* (< Грінча < Григорій [ІТр., 93]), *Naumcza* (< Наумча < Наум [ІТр., 247]), *Nanotha Ivan* (< Ганота < Ганна [ІТр, 81]), можна розглядати як закам'янілу форму *genitivus singularis*, у яких формант -а генетично є продовженням слов'янської флексії родового відмінка однини колишніх іменників з основою на -о. Наприклад, син Григорія, Наума, Ганни.

Прізвищеві назви з формантом -о. Формант -о виник на західних теренах України і поширився у XVI–XVII ст. [1, с. 6], додаючись до згубілих церковно-християнських імен та усічених імен композитів.

На думку І. М. Железняк, ці форманти могли виникати за асоціацією іменників середнього роду на -о, що означали істот у дитячому віці, у результаті чого припустимо їх демінутивно-гіпокористичне значення. Ймовірно і вокативне походження суфікса -о [9, с. 90].

Незначна кількість ПН на -о представлена моно- та полісуфіксальними структурами, що утворені від усічених основ: *Dazio Wawrziniecz* (< Дацьо < Данило [ІТр., 100]), *Machnio* (< Мах[тей] < Матвій чи < Мах[тод] < Методій [ІТр, 220, 226]).

2. Усічено-суфіксальні варіанти власних імен

Процес усічення антропонімів належить до ономастичних універсалій і спостерігається з найдавніших часів [24, с. 121]. Основним чинником, який значно

сприяє процесові скорочення основ, є деетимологізація, тобто повна втрата внутрішньої форми у сфері смислової структури особового імені [15, с. 218]. Досліджуючи процес творення усічено-суфіксальних варіантів імен на Закарпатті, П. Чучка відзначає, що усічення часто виступає своєрідною реакцією на громіздкі та незручні для користування запозичення [32, с. 78].

До групи усічень Р. Й. Керста зачисляє імена, утворені за допомогою суфіксів від таких твірних основ, що являють собою частину нейтральних основ і не виступають як самостійні слова. Зазвичай такі скорочені основи складаються з одного складу, а іноді навіть з одного звука повного імені [14, с. 91].

Для ПН, утворених від церковно-християнських імен, характерні усічення способом афери, апокопи, рідко синкопи, а також усічення флексій чи кінцевих звуків [27, с. 102].

Усічення флексій або кінцевих звуків властиве таким ПН: Blasiz Iorg (< Блаж < Блаж[ко] < Власій [Чуч.,70]), Bob Dmir (< Боб [ЧСОІ,60]), Hardi Chwedko (< Горді[й] [ІТр., 92]), Hris Ivan (< Гриш[ко] [ІТр., 93]), Pasz (< Паш+ко < Павло [Ред.ІІ, 800]), Truch (<Трух[ан]).

3. Прізвищеві назви, утворені способом трансантропонімізації слов'янських антономічних гіпокористичних відкомполітичних імен

Основи відапелятивних імен або пізніших прізвищ деякі дослідники поділяють на "nomina personalia" і "nomina impersonalia". Прізвища, в основах яких відображені імена та імена-прізвища розряду "nomina personalia", давали їх носіям за фізичними, психічними рисами, особливостями характеру чи поведінки вже часто в зрілому віці. Як влучні критичні характеристики, ці назви ставали прізвищами носія, а потім переходили до його нащадків. Тому найменування такого типу могли виконувати додаткову ідентифікаційну функцію щодо носіїв, які вже мали церковно-християнські імена [65, с. 120]: Krziwosczie Wanko, Dołhomil Ivan, Hubyliith Chwedor, Iaszmiło Andrey, Iednooki Dasko, Karezud Andrei, Kozimor Stanko, Legdan Iwan, Polupan Hricz, Skorobochathi Ivan, Trizub Makar, Troyan Marczin.

За дослідженням М. Демчук, в українській, як і в інших слов'янських антропонімічних системах, скорочення імен-комполітичних відбувалися шляхом афери, синкопи і апокопи. Серед відкомполітичних антропонімічних скорочень виділяються безсуфіксні і явно переважаючі над ними суфіксальні утворення [7, с. 55].

Прізвищеві назви з основним суфіксальним -к- (-ко, -ка). Формант -к-о у ПН Галичини виступає найпродуктивнішим, неперервність якого намітилася віддавна, а особливо виявлена, як свідчить дослідження М. Демчук, у XIV–XVII ст. по всій Україні [7, с. 98]. Утворення на -к-о у польській антропонімії є регіональною видозміною суфікса -ек [34, с. 116–119].

Функціональне значення цього форманта – демінутивно-гіпокористичне. Виявлені ПН мають моно- та полісуфіксальну структуру: Bratko, Vuczko Ianek, Szerewko Hlibko (< черевко < черево [Грінч.,IV, 455]), Nałaiiko Iwan (< галайко [Грінч., I, 267]), Hlewko Philip (< глевко < глевкий [Грінч., I, 288]), Hridko Piotr, Huczko Iaszko (< гучко < гучний [Грінч.I, 344]), Karaczko Wassil (< карачко < карачкуватий 'крислатий, гілчастий' [Желех.]), Krzisko Marczin (< кріско < кріс [Грінч., II, 309]), Kudko Chwedko (< кудко < куди [Грінч., II, 319]), Kuliczko Iwan (< кулічко < куліш [Грінч., II, 322]), Lanko Fuczko (< ланко < ланка [Грінч., II, 343]), Miąsko Jan (< м'яско 'зменшено від м'ясо' [Грінч.II, 459]), Mlynko Iwan (< млинко < молоти [Грінч., II, 442]), Sylko Iwan (< силко < силок [Грінч., IV, 119]).

Прізвищеві назви з основним суфіксальним -ш- (-уш, -иш, -аш, -іш).

М.О. Демчук розцінює антропоніми із представленими формантами як суфіксальні утворення від одного з композитних компонентів і як: а) безсуфіксні деривати, утворені шляхом усічення постпозитивного компонента із збереженням його початкового приголосного; б) безсуфіксні деривати, утворені шляхом усічення постпозитивного компонента із збереженням його початкового приголосного, перетвореного в інший приголосний [7, с. 55]. Отже, ПН із суфіксом -уш утворені способом усічення постпозитивного компонента імені-композита зі збереженням початкового приголосного [с], як у Bohusz (< Богус[лавъ]) з палатальною трансформацією [с] – [ш]: Bilousz Chwedko, Iakusz Iaczko, Klyusz Woythko, Krimusz Chwedko, Krziwohusz, Kusz Iacob, Smusz Iwan, Stasz Gostiuszek, Thusz Chwedko.

ПН із формантами -аш, -іш трапляються серед досліджуваного матеріалу досить спорадично: Mysz, Pysz Dmither, Waysz Hanus, Wysz Marczin.

Прізвищеві назви з основним суфіксальним -н- (-ан, -ун, -он, -ен, -ин). За дослідженнями І. Д. Фаріон, утворення на -ан мають моносуфіксальну структуру і представляють усічення посткомпонента імені-композита (зі збереженням його початкового приголосного), у яких -ан виконує гіпокористично-структурну функцію [26, с. 67]: Legdan Iwan, Iordan Hricz, Kochan Ian, Koczuan Ihnat, Kowtan Ihnath, Molczan Andrzej, Mylian Iwan, Skokan, Troyan Marczin.

Виявлено одну прізвищеву назву із формантом -ун: Horun Stanislaw (< Горун [Чуч., 156]), основна функція якого – творення *nomina agentis* типу укр. бігун, крикун, моргун, які здебільшого виявляють продуктивність у розмовній мові [61, 42], маючи у віддіслівних утвореннях несхвально-зневажливий або поблажливо-фамільярний відтінок, що і послужило потенційною базою для творення прізвищ.

Прізвищеві назви з основним суфіксальним -й- (-ай). На думку М. Малець, суфікси з основним -й, правдоподібно, впроваджені до антропонімної деривації способом сполучення кінцевих частин двочлених імен, закінчених на -й, з дериваційними суфіксами. Для формантів -ай, -ой вихідним моментом могло бути внутрішнє скорочення в іменах з другим членом -goi: Domai (< Doma[goj]), Dobroj (< Dobro[goj]) [34, с. 102]. З урахуванням цього вважаємо, що неможливо визначити, чи це відкомполітне, чи відапелятивне утворення, адже суфіксальні утворення відкомполітних антропонімів у праслов'янській антропонімії первісно творилися не від імен-композитів безпосередньо, а від їх усічених первісних вихідних варіантів, які в своїй основі апелятиви [27, с. 114]: Borai Ivan (< Боръ < Бориславъ), Kalwai Iedrzej (< Каль < Каливон).

Прізвищеві назви з основним суфіксальним -д- (-ай). ПН з утвореннями на -д у досліджуваному матеріалі трапляються досить рідко. Хоча вони простежуються у більшості слов'янських мов, де надають утворенням з ними експресивного відтінку, вони поширюються формантами: -ан-д-а, -ай-д-а, -ин-д-а. Ю. Редько відзначає непрозорість основи українських утворень із -д-, яким властиве зневажливо-емоційне забарвлення [19, с. 116]: Paskuda Dasko, Zahuda Syenko.

Отже, дослідження словотвірно-семантичної структури прізвищевих назв дає підстави не тільки виокремити із наведених вище груп продуктивні форманти, а й з'ясувати процес формування антропонімійної системи мови українців Галичини XVI ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. Нариси зі словозміни

- та словотвору / С. Бевзенко // – Ужгород : Закарп. обл. вид-во, 1960. – 416 с.
2. Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду) / П. І. Білоусенко. – К., 1993. – 215 с.
 3. Бірыла М. В. Беларуска антрапанімічныя назвы ў іх адносінах да антрапанімічных назваў іншых славянскіх моў / М.В. Бірыла – Мінск, 1963. – С. 15–41.
 4. Бучко Г. Є. До питання про деривацію онімичну та апеллятивну // Словотвірна та семантична структура української лексики : тези доп. – Львів, 1991. – С. 16–18.
 5. Вирста Н. Слов'янські автохтонні власні імена в основах прізвищ Покуття / Н. Вирста // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія. – Чернівці, 2007. – Вип. 354–355. – С. 119–123.
 6. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К., 1988. – 298 с.
 7. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові імена в побуті українців XIV–XVII ст. / М.О. Демчук – К. : Наук. думка, 1988. – 172 с.
 8. Дідківська Л. П., Родніна Л. О. Словотвір, синонімія, стилістика / Дідківська Л. П., Родніна Л. О. – К., 1982. – 170 с.
 9. Железняк І. М. До семантичної характеристики сербохорватської антропонімії XII–XVII ст. / І. М. Железняк // Дослідження з мовознавства. – К., 1963. – С. 77–93.
 10. Железняк І. М. Очерк сербохорватского антропонимического словообразования (суффиксальная система сербохорватской антропонимии XII–XV в.). / И. М. Железняк – К., 1969. – 128 с.
 11. Жерела до історії України-Руси / За ред. М. Грушевського. – Львів, 1895–1900. – Т. I–III.
 12. Залеський А. М. Спостереження над українськими прізвищами XVII ст. (на матеріалі інвентаря с. Перегінське) / А. М. Залеський // Дослідження і матеріали з української мови – К., 1964. – Т. VI. – С. 133–146.
 13. Карпенко Ю. О. Синхронічна сутність лексико-семантичного способу словотвору / Ю. О. Карпенко. – Мовознавство. – 1992. – № 4. – С. 3–11.
 14. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування / Р. Й. Керста. – К., 1984. – 151 с.
 15. Ковалик І. І. Словотвір особових імен в українській мові (здрібніло-пестливі утворення) // Територіальні діалекти і власні назви. – К., 1965. – С. 216–225.
 16. Никонов В. А. Имя и общество / В. А. Никонов // М. : Наука, 1974. – 278 с.
 17. Німчук В. В. Українські прізвища з суфіксом (-ук), (-чук) та етимологічно споріднені утворення // Українська діалектологія та ономастика. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 194–210.
 18. Поповський А. М. Словотвірні моделі українських прізвищ із спонукальними формами дієслів // Словотвірна та семантична структура української лексики : тези доп. – Львів, 1991. – С. 77–79.
 19. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К., 1966. – 214 с.
 20. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища (Походження, словотвір, територіальний розподіл) : автореф. дис. ... докт. філол. наук. / Ю. К. Редько. – К., 1969. – 32 с.
 21. Семиряк В. Д. Іменникові утворення з суфіксом -л- у сучасній українській мові // Питання словотвору. – К., 1979. – С. 52–58.
 22. Сімович В. Історичний розвиток українських (здрібнених та згрублених)

чоловічих хресних імен із окремішньою увагою на завмерлі суфікси / В. Сімович. – Прага, 1931.

23. *Суперанская А. В.* Как Вас зовут? Где вы живете? / А. В. Суперанская – М. : Наука, 1964. – 96 с.

24. *Суперанская А. В.* Структура имени собственного (фонология и морфология) / А. В. Суперанская. – М., 1969. – 207 с.

25. *Сухомлин І. Д.* Українські прізвища людей як власні родові назви (лексико-семантична характеристика процесу творення відіменних чоловічих прізвищ у народних говорах Середньої Наддніпрянщини) // *Говори й ономастика Наддніпрянщини.* – Дніпропетровськ, 1970. – С. 33–37.

26. *Фаріон І. Д.* Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – XIX ст. (з етимологічним словником) / І. Д. Фаріон. – Львів, 2001. – 369 с.

27. *Фаріон І. Д.* Антропонімійна система Верхньої Наддністрянщини кінця XVIII – початку XIX ст. (прізвищеві назви). Дис. ... канд. філолог. наук / І. Д. Фаріон // Львів, 1996. – 237 с.

28. *Худаш М. Л.* До питання класифікації прізвищевих назв XIV–XVIII ст. / М. Л. Худаш // *3 історії української лексикології.* – К., 1980. – С. 96–160.

29. *Худаш М. Л.* 3 історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1977. – 236 с.

30. *Чернышов В. И.* Несколько замечаний об украинских и русских личных именах / Чернышов В. И. // *Мовознавство.* – 1948. – Т. 6. – С. 60–70.

31. *Чучка П. П.* Історія власних імен // *Історія української мови. Лексика і фразеологія.* / П. П. Чучка // К., 1983. – С. 49–50.

32. *Чучка П. П.* Антропонімія Закарпаття (Вступ та імена). Конспект лекцій / П. П. Чучка. – Ужгород, 1970. – 103 с.

33. *Чучка П.* Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Львів, 2005. – 701 с.

34. *Malec M.* Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych // *Prace Instytutu Języka Polskiego*, 42. – Wrocław etc., 1982. – 220 s.

35. *Slavski F.* Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego // *Słownik prasłowiański.* – Wrocław etc., 1974. – Т. 1–2.

36. *Smoczyński P.* Słowiańskie imiona pospolite i własne z podstawowym -ch- w części sufiksualnej / Smoczyński P. – Łódź, 1963. – 112 s.

Джерела:

Ітр – Трійняк І. І. Словник українських імен. – К. : “Довіра”, 2005. – 509 с.

ЧСОІ – Чучка П. Слов’янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. – Ужгород : Ліра, 2011. – 432 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / Гол. ред. О. С. Мельничук). – К. : Наук. думка, 1983–1989.

Чуч. – Чучка П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. – Львів, 2005. – 701 с.

Скрип. – Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей : словник-довідник. – К. : Наук. думка, 1996. – 332 с.

Ред. – Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ : у 2-х томах. – Львів, 2007.

Грінч. – Словарь української мови / За ред. Б. Грінченка. – К., 1907–1909. – Т. 1–4.

*Стаття надійшла до редакції 15.10. 2011
доопрацьована 25. 10. 2011
прийнята до друку 10. 01. 2012*

**DERIVATIONAL AND SEMANTIC STRUKTURE OF THE XVITH CENTURY
UKRAINIAN FAMILY NAMES OF GALICIA
(based on korolivshchyns of Rus' land)**

Anna Ivashenko

*National Academy of Sciences of Ukraine, I. Krypiakevych Institute of Ukrainian
Studies*

*The department of Ukrainian Language,
Kozelnytska Str., 4, 79026, Lviv, Ukraine,
phone: (099) 923 72 23*

The article analyzes derivational and semantic structure of the XVIth century Ukrainian family names of Galicia according to appropriate type of generating base and productive formants.

Key words: anthroponomy, family names, transantroponimizatsiya, derivation, formant.

**СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА
ФАМИЛЬНЫХ НАЗВАНИЙ УКРАИНЦЕВ ГАЛИЧИНЫ XVI ВЕКА
(на материалах королевщин Русской земли)**

Анна Ивашенко

*Институт украиноведения им. И. Крипякевича НАН Украины,
отдел украинского языка,
ул. Козельницкая, 4, 79026, Львов, Украина
тел.: (099) 923 72 23*

В статье проанализирована словообразовательно-семантическая структура фамильных имен украинцев Галичины XVI в. по соответствующему типу образующей основы и продуктивных формантах.

Ключевые слова: антропонимы, фамильные названия, трансантропонимизация, словообразование, формант.